

לית ליה מגרמה

ישעיהו גוטליב

בשנה האחרונה למדנו בחבורה עם ר' אלחנן ניר את ספר שמואל. מבלי להיכנס לוויכוח על דרך הלימוד, דבקנו בסיפור התנכ"י כפי שהוא עולה מפשט הפסוקים. בעיניי, ספר שמואל הוא סיפורו של דוד המלך, של הקמת מלכות בישראל. שאול הוא המלך הראשון, אך דוד הוא מקים המלכות. עד היום אנו מתפללים להצמחה מחודשת של "צמח דוד עבדך".

הכרתי את הספר, אך מעולם לא קראתי בו כסיפורו הבלעדי של דוד, ובעיקר לא היה בי האומץ לעמוד מול הפסוקים ללא דברי חז"ל (הנראים במבט פשוט רחוקים מאד מהפשט). דמותו של דוד בחז"ל ודמותו ההיסטורית רחוקות מאד מדוד שצומח מפסוקי ספר שמואל. גילוי זה הביאני למבוכה גדולה. דוד המלך שעלה מחבורת הלימוד שלנו, הוא אדם שלא הייתי רוצה שיהיה סמל למלך ישראל האולטימטיבי. הוא מלא שיקולים פוליטיים, הוא חוטא ומחטיא, הוא נותן ליריביו וידידיו לתמרן אותו, הוא חלש. הוא בעל תשובה גדול, הוא לוחם עז נפש, אך הוא רחוק רחוק מדוד המלך שלי. לא עדינו ולא העצני.

מלבד הכאב ב'שבירת המיתוס', נוצר אצלי חלל בדרך מסוימת בעבודת ה' אותה זיהיתי עם דוד המלך. עבודה של שילוב כמעט בלתי אפשרי של גדלות בתחומים רבים וסותרים. הגעתי לשבירה של התקווה כי אפשר להחזיק את החבל משני קצותיו.

תגובתי הראשונה היתה המחשבה לכתוב כתב הגנה לדוד. עברתי על המקרים בהם נראה שהוא פישל, וניסיתי למצוא הסבר מקומי לטיהור הנגע. כשלתי בניסיוני זה, והשאלות רק הלכו והתחזקו. נעצבתי בלבי והנחתי לעניין.

מציאה נפלה לידי בהיסח הדעת, בזמן שקראתי את ספרו של משה שמיר "כבשת הרש". שמיר מתאר את המבוכה הגדולה של אוריה בזמן שגילה את סיפור דוד וכתב שבע, מבוכה שכל לומד תנ"ך מזדהה איתה. מחד דוד הצדיק, האדם הנשגב. מאידך, תיאור המציאות שאינו עושה הנחות לאיש. באחד המשפטים בספר מתאר שמיר את דוד "שאהב את אלוקים ולא אהב מאום מלבדו". המשפט הזה פתח לי סדק להבנת מלך ישראל. אני מנסה להרחיב סדק זה ע"י סקירת מערכות היחסים של דוד עם האנשים המרכזיים בחייו, ומתוך כך להציג מהלך ששזור את חיי דוד מזמן שנמשח למלך ועד יום מותו.

על מנת לבנות מהלך שכזה יש לעבור על סיפור חיי דוד לפרטיו, לסקור את מפגשי חייו לאור התובנה הנ"ל, ולספק הסברים וכיווני מחשבה למקומות שיראו כסותרים את ההבנה שהתגבשה אצלי. מאמר זה עוסק בבחינת מערכת היחסים בין דוד ויונתן, ודרכה מנסה לגעת בשאלה, מיהו בעצם דוד?

דוד ויהונתן

ניגשתי לסקור את מפגשי דוד ויונתן, ומתוכם להבין את יחסו של דוד ליונתן. מתנה גדולה שקיבלתי מעבודה זו היא המפגש עם האדם העניו ביותר שפגשתי בתנ"ך – יונתן.

יונתן אוהב את דוד מאד, ואנסה להראות למה ואיך; אך סקירת מפגשיהם מעלה מסקנה מפתיעה – דוד אינו אוהב את יונתן. קשור אליו, כן. הוא רואה בו בן ברית, ואולי אף שותף לדרך. אבל אהבה, אין.

המפגש הראשון ביניהם מתרחש מיד לאחר הריגת גוליית. "ויהי ככלותו לדבר אל שאול, ונפש יהונתן נקשרה בנפש דוד ויאהבהו יהונתן כנפשו"¹, ומיד אח"כ, "ויכרת יהונתן ודוד ברית באהבתו אותו כנפשו".

¹ שמואל א, פרק יח פסוק א.

נתבונן קצת בדמות יונתן לפני המפגש עם דוד. יונתן הוא גיבור גדול. אנו רגילים לראות את יונתן רק באורו של דוד, אך מבט בפסוקים מגלה תמונה אחרת לגמרי. יונתן הוא לוחם עז נפש, בעל תכונות הנהגה יוצאות דופן. לכאורה נראה כי גם כששאל ירד מהמלוכה, יהיה מי שיחליף אותו, יונתן. הוא הראשון שתוקף פלישתי במלכות שאול.² הוא ונערו מביסים לבדם עשרים פלישתים, ומתוך כך גורמים למהומה גדולה במחנה פלישתים.³ הוא מוקיר תודה לה', מייחס לו את הנצחון, וישראל רואים בו את מושיעם.⁴

אך מול גוליית, גם יונתן מפחד. גם הוא אינו נענה להצעתו המתגרה של גוליית. והנה מגיע דוד שאינו מהסס, קולע בול בפוני ומושיע את ישראל. כאן יהונתן מגלה גדולת נפש שלא היתה בשאול. יונתן מביין, ברגע אחד, שמולו עומד אדם גדול. אדם ששם ה' ושם ישראל מוליכים את דרכו.⁵ יונתן נותן לדוד את לבוש המלכות שלו, את כלי נשקו, ויש הדורשים בפעולה זו שהיא מעין העברת המלכות לדוד. יונתן הרי יודע שהוא זה שעתידי לרשת את אביו, אך דומה כי יונתן אינו מתעסק כלל בשיקולים פוליטיים. יונתן אוהב את דוד, ומזדהה עם מניעיו. וזהו. חשוב לראות שאין שום דיבור על יחס דוד ליונתן. אומנם התנ"ך משתמש במילה 'נקשרה', וקשר תמיד מדבר על שניים. אך מיד מסייג ומדגיש הכתוב את מקור הקשר, "ויהאבהו יהונתן כנפשו". הכל מצד יונתן.

תהילת דוד גורמת לקנאת שאול. שאול מנסה להרוג את דוד, ומערכת היחסים מכניסה את יונתן לעמדה בה הוא צריך להסתדר עם אביו המלך, הרוצה להרוג את דוד, שאותו יונתן אוהב. בלאגן. לאחר ששאול מנסה לרצוח את דוד בחנית ונכשל, פונה שאול אל יונתן ואל עבדיו ומבקש שיהרגו את דוד.⁶ התנ"ך מגלה

² שם, פרק יג פס' ג: "וַיִּבֶן יוֹנָתָן אֶת נְצִיבֵי פְלִשְׁתִּים אֲשֶׁר בְּגִבְעֵי".

³ שם, פרק יד פס' א-טז.

⁴ שם, פס' מה. "וַיֹּאמֶר הָעָם אֶל שְׂאוּל הַיּוֹנָתָן מוֹת אֲשֶׁר עָשָׂה הַיְשׁוּעָה הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת בְּיִשְׂרָאֵל חֲלִילָה חַי יְהוָה אִם יִפֹּל מִשְׁעַרְתּוֹ רֹאשׁוֹ אֶרְצָה כִּי עִם אֱלֹהִים עָשָׂה הַיּוֹם הַזֶּה".

⁵ ידידי אסף אבינועם הראה לי יפה את שתי הנטיות האלו וביהונתן, ומדוע נכתב לעיתים יונתן ולעיתים יהונתן. ושווה עיון.

⁶ שם, פרק יט פס' א.

לקורא שבזמן ששואל פונה ליונתן "יהונתן בן שאול חפץ⁷ בדוד מאד". 'מצודת דוד' מפרש – "בהצלחתו ובטובתו". יונתן מזהיר מיד את דוד. נראה כי הוא אינו נתון בהתלבטות כלל, ברור לו שטובת דוד קודמת לרצון שאול. לאחר שהוא מזהיר את דוד הוא פונה אל שאול, ומנסה לשכנעו כי דוד טוב לבית שאול ולישראל. גם במפגש זה מתואר יחס יונתן לדוד, ושוב, בלי דיבור כלשהו על יחס דוד אליו.

המפגש הבא מתרחש לאחר בריחת דוד מבעד החלון בעקבות אזהרת מיכל. דוד נפגש עם יונתן, ומתנהלת שיחה. דוד מתלונן על היותו נרדף ללא סיבה "מה עשיתי מה עווני ומה חטאתי לפני אביך כי מבקש את נפשי"⁸. יהונתן מנסה להרגיע אותו כי אין סכנה לחייו. לכאורה שיחה מתבקשת לאור המאורעות, אך בסוף השיחה מגיע דבר חשוב מאד. יהונתן אומר "ויהי ה' עמך כאשר היה עם אבי"⁹. הוא אומר בכך לדוד מהי הסיבה ששואל רוצה להורגו, ובאותם מילים עצמם מבהיר בצד של מי הוא. יונתן רואה בדוד את מלך ישראל, וכורת עמו ברית.

גם כאן מדגיש הכתוב את אהבת יונתן לדוד. "ויוסף יהונתן להשביע את דוד באהבתו אותו כי אהבת נפשו אהבו"¹⁰. לכאורה ההדגשה מיותרת. שמענו כבר על אהבה זו, מה העניין להביאה שוב? נראה לי כי התנ"ך עונה פה על עניין אחר – קללת שאול והשאלה שמטלטלת את נפשו.

שואל מזהה את מסירותו של יונתן לדוד ושואל אותו איפה דוד. יונתן משיב כי הלך למשפחתו. שאול לא קונה את התשובה התמימה, מבין ששוב פנה בנו נגדו, ומקללו בקללה ייחודית – "ויחר אף שאול ביהונתן ויאמר לו, בן נעוות

⁷ תיאור זה לדעתי מהווה ניגוד לפס' כב בפרק ח: "ויצו שאול אל עבדו דברו אל דוד בלט לאמר, הנה חפץ בך המלך וכל עבדיו אהבוך ועתה התחתן במלך". פסוק זה מתאר את הצביעות והערמומיות בהם ניגש שאול אל דוד. הפסוק שלנו, לעומת זאת, מתאר את היחס הכנה של יונתן לדוד, ודווקא כלפי שאול הוא צריך להציג תמונה ערמומית יותר.

⁸ שם, פרק כ פס' א.

⁹ שם, פס' יג-יח.

¹⁰ שם.

המרדות. הלוא ידעתי כי בוחר אתה לבן ישי לבשתך ולבשת ערוות אמך".¹¹ שאול לא מצליח להבין את יונתן. המלבי"ם מפרש את הפסוק – "ודרך המרד שימרוד עבד על אדוניו לפרוק לו עול או למלוך תחתיו, אבל לא שימרוד בן באביו להמליך תחתיו איש נכרי, ואם יקרה זה הוא מרד של שיגעון ועוות השכל, ר"ל אתה מורד מעוות ומשוגע...". אמירה זו של שאול יש בה בכדי לחדד בצורה הטובה ביותר את גדלותו של יונתן, ולענות לנו על השאלה מדוע מוזכרת שוב אהבתו לדוד. שיקול טובת בית שאול הוא המניע את כל מעשיו של שאול, ובעיני הקורא שגדל על דמות דוד הטוב ושאול הרע, שאול מתנהג בצורה שנוגדת את התבונה. שאין לה תקדים היסטורי, ולכאורה תביא למפלתו שלו. גם יונתן יודע את הסיכון שיש בנפילת בית שאול, והוא אכן משיב את דוד שלא יפגע בו ובזרעו. אך יונתן אוהב את דוד, כנפשו. הוא מבין שבית שאול הוא כלי לשרות עם ישראל. הוא מבין שרוח ה' סרה מעם שאול, ונמצאת עכשיו אצל דוד. יונתן הולך עם רוח ה', עם עם ישראל.

עד כאן ראינו את יחסו של יונתן לדוד. אך מה עם יחס דוד ליונתן? כאן משחקות המילים שאינן כתובות תפקיד מכריע. בשני מקומות נראה תיאור מצב של דבר מה הקרוב לאהבה של דוד, אך לא כתוב אפילו פעם אחת את השורש א.ה.ב. כלפי יונתן.

המקום הראשון הוא לאחר תקרית החיצים המפורסמת. יונתן מספר לדוד בתחבולות כי רוצה שאול להמיתו. ואז מתרחש המפגש הבא "ודוד קם מאצל הנגב, ויפל לאפיו ארצה, וישתחו שלש פעמים וישקו איש את רעהו ויבכו איש את רעהו, עד דוד הגדיל". לכאורה נראה כאן בברור גילוי רגש של דוד כלפי יונתן. הוא מנשקו ובוכה מאד.¹²

אך לי נראה כי הבכי נובע לא מכך שהוא נפרד מיונתן, אלא ממצבו הקשה של דוד – ואולי, ברובד העמוק והלאומי יותר, מהסכנה המרחפת על הקמת

¹¹ שם, פסוק ל.

¹² כך מפרשים את המילים: "עד דוד הגדיל – הרבה לבכות יותר מיהונתן" (מצודת דוד).

מלכות בית דוד. דוד נמשח על ידי שמואל למטרה מאד מסוימת. מהרגע המכונן ההוא, דוד ראה את עצמו כבעל שליחות אדירה – דוד צריך להקים את מלכות ישראל, כמעט ליצור יש מאין; לקחת את השאיפה הבעייתית של ישראל ל'מלך ככל הגויים', ולתעל אותה להקמת 'ממלכת כוהנים וגוי קדוש'. דוד מבין שהמסלול הישיר למלוכה נחסם. הוא רואה שמנוי וגמור עם שאול להורגו, ויחד איתו את השליחות החשובה שלו. יונתן, עם כל גדולתו, אינו יכול להצטרע על כך כמו שדוד מצטער. רגע זה הוא רגע משבר אדיר אצל דוד, ממנו הוא יוצא למסע הארוך והמפותל אל המלוכה.

המקום השני בו נראה שדוד מפגין רגש ביחס ליונתן הוא הקינה המפורסמת:

שְׂאוּל וַיְהוֹנָתָן הַנְּאֻהָבִים וְהַנְּעִימִים בְּחַיֵּיהֶם וּבְמוֹתָם לֹא נִפְרְדוּ
מִנְּשָׂרִים קָלוּ מֵאֲרִיּוֹת גָּבְרוּ... אֵיךְ נִפְלוּ גִבּוֹרִים בְּתוֹךְ הַמְּלָחָמָה
וְהוֹנְתָן עַל בְּמוֹתֶיךָ חָלָל: צַר לִי עָלֶיךָ אָחִי וַיְהוֹנָתָן נְעִמָת לִי
מְאֹד נִפְלְאָתָה אֶהְבְּתֶךָ לִי מֵאֶהְבֵּת נָשִׁים:¹³

דוד מתבשר על מות שאול ויונתן. את תגובת דוד למות שאול ראוי לבחון לעומק אך לא כאן המקום.¹⁴ אני רוצה לדייק במילים של הספד דוד על יונתן.¹⁵

נתחיל עם הביטוי המפורסם ביותר, "נעמת לי מאד, נפלאתה אהבתך לי מאהבת נשים". ביטוי זה השתרש כסמל לאהבת דוד ויונתן.¹⁶ מדהים לגלות כי גם

¹³ שמואל ב, פרק א פס' כג-כו.

¹⁴ לכאורה אמור דוד לשמוח. גם לפי ההיגיון הפשוט שמת אויבו הגדול המחפש את נפשו, וגם אם אכן הקמת מלכות בית דוד היא ערך שבווער בדמו וגובר אצלו על שיקולים אחרים. אך התבוננות ביחסו של דוד אל דמות המלך, גם ברגעים הקשים ביותר (בהיותו נרדף במדבר, גם במערה וגם בסיפור החנית וצפחת המים), מבהירה כי דוד רוצה ליצור יחס אחר אל המלך באשר הוא. הרלב"ג מתאר שם תיאור פוליטי לכאורה, אך הוא מתיישב מאד עם הטענה שלי: "יהיה סבה אחר כך להקל בהריגת המלכים, וידע דוד כי הממלכה תהיה לו, ולזה רצה להרחיק ענין הריגת המלכים משיחי ה', ולזאת הסבה בעינה צוה להרוג הנער העמלקי אשר הגיד לו שהרג שאול אעפ"י שכבר צוהו שאול על זה, ולזה גם כן צוה להרוג אשר הרגו איש בשת בן שאול".

¹⁵ אין כאן חידוש שלי, אך בהקשר של המהלך שלי הדברים מתיישבים יפה.

בביטוי זה, דוד אינו מדבר על יחסו שלו ליונתן, אלא על אהבת יונתן אליו – **אהבתך לי, נעמת לי**. לכאורה זהו תיאור אגוצנטרי שאין שני לו. אך דוד ממשיך פה בדרך בה הוכרח ללכת, ומוציא עצמו לחלוטין מהיות דוד הפרטי. דוד הפרטי אולי נהנה מאהבת נשים, אך דוד מלך ישראל המספיד את תומכו הגדול, מבין שאהבת יונתן גדולה מאהבת נשים¹⁷ – מעצם מקורה כשותפות בדרך, אהבה לדוד כמלך ישראל.

זו הסיבה שדוד מדגיש את יחס יונתן כלפיו. זה באמת מה שעניין את דוד בקשר עם יונתן – איך יכול יונתן לעזור לו להקים את מלכות בית דוד. בנקודה זו מגיעה גם הביקורת של דוד,¹⁸ "שאל ויונתן, בחייהם ובמותם לא נפרדו". גם פסוק זה קיבל משמעות רומנטית, שמחזיקה עד היום (אפילו בתפילה שלנו). אך אפשר לשמוע פה את הכאב הגדול של דוד. דוד אינו מבין מדוע יונתן לא נפרד משאל. יש פה שאלה – מדוע לא נפרדת משאל בחיך? מדוע לא הלכת עד הסוף עם אהבתך האמיצה ועברת לצידי בגלוי, להיות לי למשנה? דוד אומר ליונתן, שבהליכתו עם שאל הוא גזר דין עצמו לכיליון. יונתן בעצם מפר כלפי עצמו את הברית שכרת עם דוד.

דוד מגדיל, אך לא מאהבה. לבחון את דוד בציפייה לגדולה בכל המישורים, זו גישה המתעלמת מגודל משימתו של דוד, שאינה מאפשרת לו ליצור מערכות יחסים אנושיות נורמאליות. דוד ממוקד במשימה אחת בלבד, ונראה שזו גם הציפייה האלוקית ממנו. דווקא החסימות הרגשית וקרות הלב בהן הוא מתנהל, הם נגזרות מגדולתו ומהקורבן שלו למען עם ישראל והקב"ה. נראה לי במבט ראשוני, כי המקומות בהם התנ"ך מבקר את דוד הם המקומות בהם הוא חורג

¹⁶ למרות שנמנעתי מכך עד עכשיו, אציין במילים קצרות כי יש המבססים על מילים אלו את הטענה הקולקלת כי אהבת יונתן ודוד היא אהבה הומוסקסואלית. טענה זו נובעת מעיון שטחי מאד וממחשבה עקומה, ואיני רואה צורך להתמודד עמה.

¹⁷ יונתן הוא דוגמה נדירה, לאדם שנמצא בעמדת כוח, ובכל זאת הולך עם האנדרדוג שאיבד הכל. הוא תומך בדוד גם שהוא במדבר, נרדף, מוקף בריקים ופוחזים. ועל אהבה זו, שאינה תלויה בדבר, דוד מקונן.

¹⁸ רעיון זה שמעתי מאסף ויצמן משמו של הרב אמנון בזק.

מתפקידו זה.¹⁹ במקומות בהם התנהלותו האישית נראית בעינינו לקויה, אך היא משרתת את הקמת מלכותו, הפסוקים אינם מציינים ביקורת.

לא הצלחתי עדיין להביא טענה זו לכדי תורה סדורה. עדיין רבים המקרים בהם אני זע בחוסר נוחות בקריאת הפסוקים. בכל זאת אני שמח על כיוון המחשבה הזו, שפותח תפיסה חדשה – תפיסה שמוותרת על העל אנושיות של דוד, אך מאמצת אותו כמודל שאפשר ללמוד ממנו התמסרות טוטאלית לשליחות היסטורית. אני חושב שבכל אחד מאיתנו יש צד שמבקש להיות דוד, מבקש להתמסר מעבר לגבולות המקובל והמתאים.

סיכום

כָּל אֶהְבֶּה שֶׁהִיא תְלוּיָה בְדָבָר, בְּטֵל דָּבָר, בְּטֵלָה אֶהְבֶּה.
וְשֶׁאֵינָה תְלוּיָה בְדָבָר, אֵינָה בְטֵלָה לְעוֹלָם. אֵיזוֹ הִיא אֶהְבֶּה
הַתְלוּיָה בְדָבָר, זֹאת אֶהְבֶּת אֲמִנּוֹן וְתָמָר. וְשֶׁאֵינָה תְלוּיָה בְדָבָר, זֹאת
אֶהְבֶּת דָּוִד וְיְהוֹנָתָן.²⁰

תמיד שאלתי עצמי, מה משמעות המונח 'אהבה שאינה תלויה בדבר'? הרי אם אינה תלויה בדבר, ממה היא מתקיימת? צריך לאהוב משהו. פירושו הפשוט של ברטנורא יישב דעתי.

כל אהבה שהיא תלויה בדבר בטל. שאינו מתקיים, כשיתבטל הדבר שהיה סבה לאותה אהבה, גם האהבה בטלה. וכל אהבה שאינה תלויה בדבר בטל אלא בדבר קיים, כגון אהבת הצדיקים והחכמים, אינה בטלה לעולם. כשם שהדבר שהוא סבה לאותה אהבה אינה בטל, כך אין האהבה בטלה: אהבת אמנון ותמר. מפני יפיה: אהבת דוד ויונתן. להשלים רצון

¹⁹ כדוגמה קצרה לנושא אפשר לראות את סיפור דוד וכת שבע, סמל חטאי דוד. נקודת הפתיחה של החטא היא עמידתו על גג ביתו, בזמן שהעם זקוק לו בשדה הקרב. החטא הוא תוצאה של סטייה ממילוי שליחותו כמלך ישראל.

²⁰ מסכת אבות, פרק ה משנה טז.

קונם. דאמר לו יהונתן לדוד אתה תהיה למלך על ישראל
ואני אהיה לך למשנה:²¹

לפעמים אנו מחפשים דבר מה שאבד לנו ולפתע מוצאים מציאה, ומתוכה מגיעים לחיפוש חדש. לפתע האבדה הופכת פניה, ותחושת החיסרון שנולדה בנו בהעדרה הופכת לגילוי מה שהיה חסר לנו באמת.

בחיפושי אחר דמותו של דוד, התגלתה לי דמותו המופתית של יונתן. ומתוך עיסוק בדמות הענווה של יונתן, התגלו לי פנים חדשות בדוד.

“אהבת דוד ויונתן – להשלים רצון קונם” אינה בטלה לעולם. שניהם אחוזים בנצח. דרכו של יונתן לעשות רצון קונו עוברת באהבתו הישירה את דוד, בהתמסרותו לוותר על מעמדו כיוורש המלך ולפעול מתוך הזדהות מלאה עם הקמת מלכות בית דוד.

דרכו של דוד אינה מותירה לו את הפשיטות של אהבת רע, של ניהול מערכת יחסים אנושית נורמטיבית. דוד מונע מתוך שליחותו ההיסטורית ומתוך כך אינו אוהב את יונתן בן שאול, אלא את יהונתן, השותף הגדול להשרשת צמח בית דוד באדמת ההיסטוריה.

²¹ ברטנורא, שם.